

Vykypěl, Bohumil

Třikrát z Německa pro baltisty

Linguistica Brunensia. 2023, vol. 71, iss. 2, pp. 111-115

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/LB2023-2-10>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79271>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20240122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Tříkrát z Německa pro baltisty

Harald Bichlmeier – Jolanta Gelumbeckaitė (eds.):

Achthundert Jahre deutsch-baltischer Beziehungen. Kulturelle Wechselwirkung im baltischen Sprachraum.

Hamburg: Baar. 2020. 274 s. Schriftenreihe der Gesellschaft für Baltische Studien, 3.

ISBN 978-3-935536-17-2

Christiane Schiller – Harald Bichlmeier – Silke Brohm (eds.):

Pfarrer – Dichter – Mechanikus. Donelaitis im kulturellen Kontext seiner Zeit. Akten der Tagung anlässlich des 300. Geburtstages von Christian Donalitis – Kristijonas Donelaitis (1714–1780).

Hamburg: Baar. 2021. 263 s. Schriftenreihe der Gesellschaft für Baltische Studien, 4.

ISBN 978-3-935536-14-1

Monika Bednarczuk – Marion Rutz (eds.):

Das historische Litauen als Perspektive für die Slavistik. Verflochtene Narrative und Identitäten.

Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 2022. VI + 320 s. Interdisziplinäre Studien zum östlichen Europa. Schriftenreihe des Gießener Zentrums Östliches Europa (GiZo), 13.

ISBN 978-3-447-11842-2

Německo-baltské vztahy jsou významné, a to jak historicky, pokud jde o německou roli v kultuře baltických zemí, tak baltisticky, pokud jde o německou roli v baltistice. Připomněla to i konference v květnu 2018 v německém Wolfenbüttelu a na sborník příspěvků z ní zde chceme upozornit. V něm nejdříve Harald Bichlmeier řeší otázku, dosud soustavněji neřešenou, po vlivu Luthera v baltických jazycích a ukazuje, že tento byl relativně silnější spíše v pozdějších překladech („*Die Ausstrahlung der Schriften Martin Luthers auf die Sprachen Mittel- und Osteuropas*“ – *Vorstellung erster Resultate eines Projekts (mit Schwerpunkt auf den baltischen Sprachen)*, s.13–63). Liucija Citavičiūtė líčí počátky litevského semináře na Královecké univerzitě, založeného roku 1718 s cílem vyškolit litevsky mluvící pastory a učitele pro litevské komunity v Prusích (*Aus dem Königsberger Archiv: Einige Quellen zur Geschichte des Litauischen Seminars (zum 300-jährigen Jubiläum des Litauischen Seminars an der Königsberger Universität)*, s. 65–88). O jedné drobnosti, ale výmluvné, totiž o baltických překladech pojmenování první ženy, stvořené z Adamova žebra (Gn 2,23), pojednává Pietro U. Dini (*Zur Bezeichnung der ersten Frau im baltischen Schrifttum: Übersetzungsverfahren und etymologica veritas*, s. 89–102). Māra Grudule ukazuje rozdíly ve způsobu překládání děl Christiana Fürchtegotta Gellerta do lotyštiny v 18. století (*Die Übersetzung von Gellerts geistlichen Liedern und Fabeln ins Lettische im 18. Jh.*, s. 103–123). Magdalene Huelmann sleduje německou recepci lotyšské pověsti o panně z Turaidy (*Die Rose von Turaida: ein deutsch-lettischer Berührungspunkt*, s. 125–144). Lina Plaušainytė stopuje prameny litevských přísloví ve sbírce Constanta von Wurzbacha

(*Die Quellen der litauischen Sprichwörter in Constant von Wurzbachs Sammlung Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert mit Hinblick auf die eigenthümlichsten der Lithauer...* (Wien 1852), s. 145–168). Christiane Schiller píše o málo známém zájmu Johanna Christopa Gottscheda o baltské jazyky (*Johann Christoph Gottsched und die baltischen Sprachen*, s. 169–185). Felix Thies zkoumá ustalování podoby biblických vlastních jmen ve staré litevštině a ukazuje, že se prosazují jejich slavizované podoby (*Varianten biblischer Eigennamen im Altlitauischen vor dem Hintergrund deutsch-baltischen Sprachkontakts*, s. 187–200). Birutė Triškaitė zajímavě líčí nezdařený pokus v první třetině 18. století o vydání rukopisného německo-litevského slovníku (*Die Herausgabe der Clavis Germanico-Lithvana – ein unrealistisches Vorhaben von Johann Jacob Quandt und Peter Gottlieb Mielcke*, s. 201–224). Pēteris Vanags ukazuje klíčovou roli německého duchovenstva při vytvoření a kodifikaci spisovné lotyštiny (*German clergy as creators and caretakers of the Latvian language*, s. 225–245). Konečně Axel E. Walter líčí dějiny knihtisku a knihoven v raném novověku v Pobaltí ve světle jeho vztahu k německým zemím (*500 Jahre deutsch-baltische Buch- und Bibliotheksbeziehungen – Ein erstes Jahrhundert (1525–1638) im Zeichen der Reformation(en)*, s. 249–272).

Vesmės všechny příspěvky jsou zajímavé a baltisté si je jistě přečtou se zájmem. Při čtení je mohou napadnout různé myšlenky. Tak například, píše-li se na s. 15, že pro estonštinu, lotyštinu a litevštinu „beginnt das Schreiben in der Volkssprache indes erst mit der Reformation im 16. Jh.“, neplatí to pro litevštinu beze všeho: litevské „dzūkijské“ modlitby z první čtvrtiny 16. století, představující nejspíš fragment z širší produkce, jsou patrně projevem počínající vernakularizace nezávislé na reformaci, kořenící ve františkánském milieu; podobně litevské glosy v *Liber Discipuli de eruditione Christifidelium*, pocházející přibližně z téže doby a odrážející zřejmě tutéž františkánskou zárodečnou vernakulární tradici (srov. DINI 2014, 398 s literaturou), lze vyložit jako jiný projev těchto vernakularizačních počátků, totiž jako začínající vernakulární reflexi intelektuálních témat. Založení a fungování litevského semináře na Královecké univerzitě, líčené v referovaném sborníku (s. 65–88), nám zase podává další doklad toho, že litevštině nelze v někdejších Prusích beze všeho přisuzovat status inferiorního jazyka. Podobně různost přístupu k překladu Gellerta do lotyštiny (s. 103–123) naznačuje variovanosť starší lotyšské literatury a ukazuje schopnosti jejích protagonistů, relativizujíc obvyklý předpoklad její omezenosti a malé kompetence jejích autorů.

Jako další svazek řady, v níž vyšel sborník, o kterém jsme právě referovali, vyšel sborník příspěvků o Kristijonasi Donelaitisovi. Donelaitis se podobá Máchovi: oba ve své době a dlouho před ní i po ní představují zjevy vynikajících slovesných umělců, kteří jsou sotva ojedinělí obecně, ale jsou solitérní ve svém – litevském, resp. českém – jazykovém prostředí, a proto se jim v litevském, resp. v českém prostředí věnuje taková pozornost. Nicméně i tak je Donelaitis skutečně z mnoha důvodů zajímavý a tento svazek o něm doporučujeme zájemcům k pozornosti (byť záměr, o němž píší editoři na s. 7, aby představoval „deutschsprachiges Kompendium der modernen Donelaitisforschung“, je poněkud nadsazený). Protože většina příspěvků má za téma literárněvědné nebo čistě historické otázky, upozorníme zde – v lingvistickém časopise – pouze na příspěvky pro lingvistiku relevantní více či méně bezprostředně. Manfred Klein se dotýká komplexní otázky, proč v Prusích přes absenci re-

prese nakonec Litevci přece přešli od litevštiny k němčině (*Kristijonas Donelaitis und die preußisch-litauischen Identitäten*, s. 35–46). Rainer Eckert píše stručně o frazeologii u Donelaitise (*Phraseologisches aus Donelaitis*, s. 163–168). Vilma Zubaitienė se zabývá recepcí Donelaitise v litevské lexikografii 18. a 19. století, ukazující mezi jiným, že jeho *Metai* byly známy ještě před jejich vydáním v roce 1818 (*Zur Rezeption des Donelaitis'schen sprachlichen Materials in der preußisch-litauischen Lexikographie des 18. und 19. Jahrhunderts*, s. 219–237).

Obecně dává Donelaitisova postava podnět k úvahám o statusu litevštiny na Malé (Pruské) Litvě: z toho, že tam existovalo relativně vitální písemnictví v litevštině, schopné vyprodukovat i Donelaitise, je patrné, že litevština na Malé Litvě nikdy nepředstavovala jednoznačně „L-language“. Z genetického pohledu je to zjevně dáno tím, že litevština byla na Malé Litvě kolonizačním jazykem, a proto byla litevská identita také dostatečně přitažlivá, a to dokonce tak, že představovala jednu z voleb pro ty, kteří se chtěli vzdát skutečné „L-language“ a odložit identitu skutečně nepřitažlivou, totiž pro mluvčí staré pruštiny (emblematickým příkladem v tomto ohledu je první překladatel bible do litevštiny Jonas Bretkūnas, po matce a možná i po otci Prus). Proto také Malá Litva později – v době „národního obrození“ – může fungovat jako zdroj relativní prestiže litevštiny, z něhož se takřikajíc zpětně čerpá v „metropolitní“ velkoknížecí Velké Litvě. Je přirozeně otázka, jak tento rozdíl mezi Malou a Velkou Litvou vysvětlit. Asi nepramení z domnělého rozdílu mezi svobodnějšími nebo rozvoji vernakulárních jazyků více nakloněnými protestantskými poměry na Malé Litvě a méně svobodnými nebo rozvoji vernakulárních jazyků méně nakloněnými poměry katolickými na Velké Litvě. Spíš jde prozaičtěji o to, že konkurence příslušného silnějšího a prestižnějšího jazyka – na Malé Litvě němčiny, na Velké Litvě polštiny – trvala na Velké Litvě nejméně o jedno století déle (nejpozději od přelomu 14. a 15. století) než na Malé Litvě (nejdříve od zavedení luterské reformace v polovině 20. let 16. století). Proto prestiž litevštiny klesá na Malé Litvě až v moderní době, ale i tak ještě Georg Gerullis, narozený 1888, vzpomíná, že v jeho rodné vesnici samostatní sedláci mluvili litevsky a nádeníci německy (srov. GERULLIS 1932).

A aby baltisticky zajímavých publikací z Německa nebylo málo, vydalo nakladatelství Harrassowitz sborník o možnostech, jak tématy z „historické Litvy“ obohatit slavistiku. Jak se dovídáme v úvodním slově editorek, podnětem k jejich sborníku bylo 450. výročí Lublinské unie (1569). Lublinská unie představuje v patriotických dějinách litevštiny něco podobného jako v patriotických dějinách češtiny Bílá hora, tedy začátek konce významu litevštiny. Přičteme-li k tomu zamýšlenou slavistickou perspektivu, případně navíc, že sborník byl vydán s podporou polského ministerstva školství a vědy, mohli bychom se obávat něčeho polonocentrického, co se baltistovi nebude líbit, ale zjišťujeme, že máme z větší části naopak co činit s dalším z „revizionistických“ příspěvků, v poslední době dost populárních, ke středoevropským dějinám. Hned v úvodním textu (s. 3–4) je patrné, že „historická Litva“, tedy litevské velkoknížectví, slouží jako projekce vlastních ideálů harmonického multikulturního a vícejazyčného soužití: jako místo, kde toto soužití skutečně funguje (český čtenář mohl něco podobného nověji číst u SNYDERA 2018). Máme ale obavu, že je to právě projekce vlastních představ stejně idealizovaná jako ony „nacionální narativy“ jednojazyčných filologií: i ve velkoknížectví, nanejvýš po Lublinské unii, byl v kulturním prostoru fakticky jeden ja-

zyk (polština), jeden národ (šlechtický, mluvící polsky) a jedna literatura (psaná v polštině). Myslíme, že skutečně není náhoda nebo polonocentrická zlomyslnost, že se mluví – jak se to nelíbí editorkám (s. 2) – o „dělení Polska“ a ne například o dělení Polska-Litvy nebo republiky obojího národa. Ať tak nebo tak, v každém případě platí, že i baltistovi a vůbec každému zájemci o středoevropské dějiny se vyplatí texty harrassowického sborníku si přečíst. Podobně jako ve svazku o Donelaitisovi je i zde většina příspěvků literárněhistorických nebo čistě historických, a tak zmíníme jen tři relevantní i už lingvisticky.

Marion Rutz píše o polemice mezi Stanisławem Orzechowskim a Augustinem Rotundem v 60. letech 16. století o povaze vlády v litevském velkoknížectví jako o příkladu humanistického užití „multilingválního kapitálu“ jazykových znalostí a znalostí o jazycích pro legitimaci politických záměrů (*Lithuanians and Poles, and the Language(s) of Polemics: Multilingual Capital in Stanisław Orzechowski's Quincunx (1564) and Augustinus Rotundus's Rozmowa Polaka z Litwinem (1565/66)*, s. 59–107). Oba autoři skutečně, jak to Rutz pěkně ukazuje a jak to bylo tehdy celkem běžné, hojně uplatňují legitimizující etymologie, emblematicky užívají hebrejštinu a řečtinu, aby dodali větší váhu svému textu, funkčně a umně střídají latinu a vernakulární jazyk (zde polštinu) nebo podobně funkčně a umně užívají různé tiskové typy; je jen otázka, zda pro takovou cílenou práci s jazykem je nezbytně nutné zavádět pojem „multilingvální kapitál“.

Pojednání Stephana Kesslera o polských a litevských pozdněosvícenských idylách je příkladem umírněně revizionistického textu (*Polnische und litauische Idyllen der Spätaufklärung. Zum Problem der fehlenden regionalen Spezifik in zeitgenössischen Gattungspoetiken*, s. 109–139): začíná stížností, že v literární vědě stále dominují národnějazykové kánony, a přáním, aby toto paradigma, pocházející z doby nacionalizace Evropy v 2. polovině 19. století, bylo konečně překonáno, a to také proto, aby se intelektuálně působilo proti novým „nationalstaatlichen Tendenzen“ v Evropě. Autorova stížnost má jen půl pravdy: v literárních vědách nedominují jazykově selektované kánony, ale kánony selektované podle relevance pro příslušné národní hnutí: např. do české literatury se zahrnuje nejen česky psaná literatura, ale i latinská nebo německá, pokud se dá interpretovat jako relevantní pro české národní hnutí (programaticky to opakovaně formuloval Josef Hrabák, srov. např. HRABÁK 1971, 98–103, 106–113); podobně je tomu i v litevské literární historii (srov. např. ULČINAITĖ 2004, 57–58 a ostatně na jiném místě i sám autor, srov. s. 110–111). Pokud jde o autorovo přání, není jasné, proč pokládá národní stát za apriorně špatný. Mnohem spíše jsou špatné pouze agresivně-expanzivní (ať už externě nebo interně) formy národního státu. Národní hnutí i národní stát představují sociálně-emancipační hnutí, jen selektující nikoli třídně, ale jazykově. S třídně založenou sociální emancipací („dělnické hnutí“) autor, jak předpokládám, souhlasí, takže by snad mohl nakonec i přijmout, že odmítat jazykově založenou sociální emancipaci znamená konzervovat stav, kdy nahoře jsou mluvčí (ať rodilí nebo naučení) dominantního jazyka a dole ostatní. Tolerance bez emancipace (v českém kontextu reprezentovaná např. bolzanovským zemským patriotismem, v litevském pak patrně Lelewelovým „przenarodowieniem“, rozebíraným v našem svazku, s. 169–199) má v posledku stejné výsledky jako represe, totiž sociální eliminaci nedominantního jazyka.

Paweł Bukowiec líčí postupnou „lituanizaci“ litevské literatury 19. století, včetně dobové i pozdější lituanizace jmen jejích protagonistů (*Literature as a Performative Act; Nation as Literature: Nineteenth-Century Lithuanian Literature from a Slavonic Perspective*, s. 255–268). Litaunizace polských příjmení – a ovšem německých příjmení na Malé Litvě – je něco bohemistovi důvěrně známého z bohemizace německých příjmení spisovatelů relevantních pro české národní hnutí, ať už bohemizace dobové (např. Matzenauer – Macnúr nebo Gebauer – Gebavr) nebo pozdější, literárněhistoriografické (např. Pelzel – Pelcl). Rozsah a povaha těchto „domestikací“ (v litevštině se někdy vztahujících na jakákoli cizí jména) představuje téma, které by velmi stálo za bližší zkoumání, při němž by se přirozeně měla zohlednit také srovnatelná situace např. v lužické srbštině a v lotyštině.

LITERATURA

DINI, Pietro U. 2014. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Eugrimas.

GERULLIS, Georg. 1932. Muttersprache und Zweisprachigkeit in einem preussisch-litauischen Dorf. *Studi Baltici* 2, pp. 59–37.

HRABÁK, Josef. 1971. *Polyglotta*. Brno: Universita J. E. Purkyně.

SNYDER, Timothy. 2018. *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569–1999*. Polanka nad Odrou: PANT z.s.

ULČINAITĖ, Eugenija. 2004. Drevnjaja litovskaja literatura kak interdisciplinarnyj ob'ekt issledovanija. *Senoji Lietuvos literatūra* 18, pp. 55–58.

Bohumil Vykypěl

Czech Language Institute of the CAS, v. v. i.

Veveří 97, 602 00 Brno

Czech Republic

vykypel@ujc.cas.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.